

Tartu Teologia Akadeemia

Sille Pärn

**KATSIKUL KÄIMINE
ning sellega seotud uskumused
ja tavad Eesti rahvakultuuris**

Lõputöö

**Juhendaja: Piret Õunapuu MA
Eesti Rahva Muuseumi teadur-kuraator**

Tartu 2008

Summary

The subject of this thesis is „The traditions and beliefs of baby shower in estonian folklore.“ In Estonia the custom of „watering baby’s head“ is one of many family events, which have been passed on for many generations and is an ancient tradition.

The purpose of this study is to explore the historical background and traditions of baby shower between the late 19th century and today; to explain the formation of this tradition and also to ascertain whether there is a theological background for this custom and to find similarities between the manner of it in nowadays and in the old times.

Most of used material is based on the memories of the people who were interviewed by the researchers of Estonian National Museum in 1980-s and texts from the folklore archive of Estonian Museum of Literature. The structure of this thesis is chronological.

Baby shower in an ancient village community was an act of mutual support, this is probably the reason for such custom in the first place. The members of the community were worried about the well-being of the mother and they tried to help her and take care of her. There is no theological background for it, but the tradition is connected with beliefs and superstitions based on mythology.

Compared to the old days, there are differences in who and when guests come to „wet the baby’s head“, but the principal rule has always been the same: the guests have to bring food as a gift for the mother and the mother has to treat the guests. As the time has passed and the living conditions have improved, the nourishment has slightly changed and more material gifts for the newborn have become popular.

The differences that appear, are mainly regional, between families in cities and in countryside, but also social. Because baby shower takes place almost the same time as the christening party, similarities between these two traditions can be found.

The belief is that certain gifts and events bring good luck and happiness hereafter and that there are ways to deal with bad omens, change them and guide the fate of the newborn towards happiness and good life. It is still disputable whether there is truth to these beliefs. These beliefs which were very popular less than hundred years ago, are mostly perished nowadays.

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. NIMETUSED KATSIKUL KÄIMISE KOHTA	6
1.1 Katsel, kaejatsil või kaajatsil käima	6
1.2 Tuhku minema.....	7
1.3 Nurmikut ja pütti viima	7
2. KATSIKULE MINEK	8
2.1 Katsikule kutsumine	8
2.2 Katsikul käimise aeg	8
2.3 Katsikulised	9
2.4 Vallaslapse katsikud	10
2.5 Katsikuliste riietus	11
2.6 Oodatud külalised	11
2.7 Peakatte äravõtmine ja lunastus	12
3. KATSIKULISTE KÜLAKOST	14
3.1 Puder kui vanim katsikutoit	15
3.2 „Nurmikutäis suppi“	16
3.3 Paistekakust tordini.....	17
3.4 Muud toidud	19
3.5 Raha kinkimine lapsele	20
3.6 Muud kingitused.....	21
4. KATSIKULISTE KÜLASKÄIK	22
4.1 Esimene suutäis katsikukostist	22
4.2 Külaliste kostitamine	23
4.3 Titevarbad	24
4.4 Lapse vaatamine	25
4.5 Toidu kaasaandmine ehk titevarbad 2	26
5. LÜHIDALT KOMMETEST KUNI TÄNAPÄEVANI	28
Kokkuvõte.....	30
Lisad.....	32
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	36

Sissejuhatus

Katsikul käimise komme on üks paljudest perekondlikest sündmustest, mis on kandunud läbi aegade tänapäeva ning mida võib seetõttu nimetada põliseks traditsiooniks. Märt Raud on kirjutanud, et perekondlike traditsioonidega on lugu nagu keelega. Tulnud aegade sügavusest, muutudes ja täienes, rikastudes laenude ja uute mõistetega ning kohanedes muutuvate elutingimustega on nad mõlemad sajandite kestel säilitanud oma iseloomu ja omapära (*Raud 1961, 185*).

Käesoleva töö teema valiku peamine põhjus on huvi traditsiooni ja selle püsimise vastu. Töö eesmärk on uurida katsikul käimise ajaloolist tausta, vaadelda kombeid ning nendega seotud uskumusi ja tavasid Eestis alates 19. sajandi lõpust kuni tänapäevani. Küsimused antud töös võiks lahti kirjutada nelja punktina:

- 1) püüda leida katsikul käimise kombe võimalikud tekkepõhjused;
- 2) selgitada välja, kas katsikul käimise kombel on ka teoloogiline tagapõhi;
- 3) uurida, missugused varasemal ajal levinud kombed ja uskumused on säilinud tänapäevani;
- 4) leida seoseid varasema ja tänapäevase katsikukombestiku vahel ning jälgida nende muutumist ajas.

Katsikul käimise teema pole Eestis seni laiemat ja põhjalikumat käsitlust leidnud. Põgusalt on räägitud sellest erinevates rahva varasemat elu-olu, eriti perekondlike sündmusi kajastavates kirjutistes ning sünnikombestikku ja ristsete/varrude kombestikku puudutavates töödes.

Materjali kättesaadavus on seadnud ka töös käsitletavale ajale piirid. Et enamus materjalist on pärit 1980. aastatel Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide poolt küsitletud inimeste mälestustest, mis ulatuvad eelmise sajandivahetuse aega, ning Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule arhiivist hõlmates ajavahemikku 1860–1944, siis on ka töös vaadeldud eelkõige sedasama perioodi, ehk siis 19. sajandi lõppu ja 20. sajandi sajandi esimest poolt. Veidi vähem on käsitletud hilisemat aega ning tänapäevast kombestikku, sellest on välja toodud vaid olulisem, mis on vajalik varasemate ja praeguste kommete võrdluseks. Ning materjali puudumise tõttu on peaaegu kajastamata varasem aeg kuni 19. sajandini.

Et antud töö ei ole keeleuurimuslik, vaid põhirõhk lasub siiski kombe uurimisel, siis pole ka katsikul käimise nimetuste ja nendes kasutatavate sõnade päritolul või tekkel pikemalt peatutud, neid on käsitletud üsnagi pealiskaudselt, tuues välja vaid põhilised lahknevused Eesti erinevate piirkondade keelepruugis.

Käesoleva töö ülesehitus, kui jätta välja sissejuhatav peatükk erinevatest nimetustest katsikul käimise kohta ning lõpetav peatükk tänapäevasest kombestikust, on kronoloogiline – teemajaotused on ajalises järjestuses alates katsikule kutsumisest kuni sealt äratulekuni. Pikemalt on peatutud vaid katsikule viidavate toitude kirjeldusel, millele on pühendatud terve peatükk.

Töö eripära on, et lisaks tekstisisesele viitesüsteemile on kasutatud murdesõnade selgitamiseks ka joonealuseid märkusi.

Materjali kogumisel ja töö kirjutamisel ettetulnud raskustest võib nimetada eeskätt materjali vähesust varasema aja kohta – kuni 19. sajandi keskpaigani.

1. Nimetused katsikul käimise kohta

Katsikul käimise kohta on Eestis kasutatud mitmeid erinevaid väljendeid sõltuvalt ajast, piirkonnast, kohalikust murdest jne. Sõna päritolu on mõnevõrra hägune, kuid siiski võib teha kolm oletust:

1. Sõna „*katsik*“ on algselt tähendanud külakosti (*Väike murdesõnastik I, 188*) ja kasutatud varasemal ajal peamiselt Põhja-Eestis (vt lisa kaart 1). Ajapikku on muutunud „katsiku“ ehk külakosti viimine lapse sünni puhul „katsikul käimiseks“ ning tasapisi välja tõrjunud teised sarnase tähendusega väljendid. Tänapäeval on „katsikul käimine“ kõige enam levinud nimetus vastsündinu küllastamise kombe kohta ning seda kasutatakse üle kogu Eesti.
2. Ei saa ka mööda vaadata sõna „katsik“ sisulise tähenduse (vastsündinu vaatamine) võimalikust seosest soomekeelse sõnaga „*katsoa*“ (vaadata, näha).
3. Lõuna- ja Kagu-Eestis kasutusel olnud „kaejatsid“ võib seotud olla ka samas piirkonnas levinud murdesõnaga „*kaema*“ (küllastama).

1.1 Katsel, kaejatsil või kaajatsil käima

Peamiselt Kirde- ja Ida-Eestis on kasutatud väljendit „katsel käima“ (vt lisa kaart 2). Kesk- ja idamurdest tulenevalt on kasutatud sealkandis ka sõnu „katsenaine“, „katseline“, „katsekakk“, „katsekomps“ jne. „Mindi katsele, viidi katsekakku“ (*KKI, WS < Kodavere, Venetossu, A. Tamm*). Hilisemal ajal on üle võetud väljend „katsikul käima“, mida kasutatakse ka tänapäeval.

Kui Põhja-Eestis käidi katsikul ning Kirde- ja Ida-Eesti katsel, siis Lõuna- ja Kagu-Eestis mindi kaejatsile või kaajatsile (vt lisa kaart 3 ja 4). Tegemist on Võru murdega sõna „kaejatsi“ ning Tartu murdega „kaajatsi“ puhul. Väljendeid on kasutatud nii varasemal ajal kui ka veel 20. sajandil (*ERM EA 85, 301; KV 718, 188; E 59447 (1) < Kanepi, F. Pettai; H II 25, 200 (446) < Helme*). Veel tänapäevalgi pole see nimetus Kagu-Eestis elavate vanemate inimeste kõnepruugist kadunud.

1.2 Tuhku minema

„Tuhku minema“ või „tuhul käima“ oli kasutuses peamiselt Mulgimaal, kuid peale selle ka veel Hargla, Rõuge ja Sangaste kihelkonnas (vt lisa kaart 5). „Katsikul käimine nimet meie pool tuhun käimine“ (*ERA II 282, 200/1 (50) < Viljandi khk, Vana-Võidu*). Samas on katsikule minevat naist nimetatud „tuhunaiseks“.

Tänapäeval on „tuhul käimine“ peaaegu täielikult asendunud „katsikul käimisega“.

1.3 Nurmikut ja pütti viima

Peamiselt Mulgimaal oli levinud ka väljend „nurmikut¹ viima“ või kohati Holstre, Paistu ja Karksi kihelkonnas ka „nurikut viima“. „Ka sia nurmikku sel oled ärä vimi“ (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*). „Suisle pool üteldi: “tuhu nurmikud viima”“ (*ERA II 282, 200/1 (50) < Viljandi khk, Vana-Võidu*). Ka veel 20. sajandi algul olid sealkandis levinud ütlused „tuhku minti pütti viima“ või „tuhu nurmikut tooma“ (*ERA II 282, 201/2 (52) < Viljandi khk, Tarvastu*).

Saardest on teada, et „katsikule minemise kohta öeldi ka „pütti viima“ ja katsikuline oli „pütiviija“, sest ta viis väikese pütiga, puunõuga (kõrvadeta vitsik, mida kutsuti pütiks) lapsele pannkooke“ (*ERM KV 66, 564*) (vt lisa joonis 1). „Pütti viima“ öeldi ka Häädemeestel (*ERA II 269, 467 (46) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli (Marta Mäesalu, 1940)*).

Urvastes on olnud „katsikul“ ja „kaejatsil“ käimise kõrval 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kasutusel ka väljend „nurganaist kaeman“ (*ERM EA 85, 301*).

Ning kui Lümandas küsis keegi mõne lapse kohta, et kui vana see peaks olema, siis võidi vastata: „Ei tea, ma pole ta pudrul käinud“ (*ERM KV 663, 354*).

¹ *Nurmik* – ülalt laienev, kõrvade, kaane ja sangaga laudnõu toidu kaasavõtmiseks, mujal Eestis tuntud kui *lännik* või *pütt* (*Hiemäe, Luts, Pärdi, Troska, Tõnurist, Voolmaa 199, 62*).

2. Katsikule minek

Muistses külas oli tavaline külaühiskonna liikmete vastastikune abistamine, mis ilmneb mitmel puhul ka kombestik. Üks selline vastastikuse abistamise viis oli algselt ka katsikul käimine (*Tedre 1991, 39*). Sellega taheti üles näidata hoolitsust ja lugupidamist sünnitajale (*ERM KV 663, 53*). Muretseti eelkõige tema elu ja tervise pärast, sest laialt oli levinud uskumus, et kolm kuud on nurganaisel haud lahti, s.t pärast sünnitust on elu ohus (*Peterson 2006, 61; Hussar, Krikmann ja Sarv 1984, 178*). Teisalt oli ju perenaine sünnituse tõttu ajutiselt eemal ka igapäevatalitustest ja perele söögi valmistamisest ning seetõttu võis pere halvemal juhul tihtilugu söögitagi jääda. Ka olid maarahva pered ja majapidamised üldjuhul suured ning toidupoolisega priisata ei saadud. Katsikul käidi uut ilmakodanikku tervitamas ja viidi toidukraami, nii et „[---] titemajas terve pere sellest süüa sai“ (*Moora 2007, 397*). „Kaajatsil käimise mõte oli, et tuldi haiget vaatama ja toodi paremat sööki“ (*EKM E 59447 (1) < Kanepi, F. Pettai*).

2.1 Katsikule kutsumine

Kuuldus lapse sünnist levis reeglina kiiresti. Üldlevinud tavaks oli minna katsikule ilma kutsumata. Üksikud juhuslikud teated katsikule kutsumisest pärinevad Rapla kihelkonnast. „Rapla kihelkonnas oli see mood, et ennem ei tohtinud katsikukosti viia kui keegi läks sealt majast ja kutsus “tulge me aigeid vaatama”, siis toodi alles“ (*ERA II 251, 190/1 (35) < Kullamaa, Koluvere-Kalju, V. Eenveer, 1938*).

„Sugulastele viidi teade lapse sünnist – “viidi pudru käsk”. Lapse isa käis ise seda käsku viimas. Ääri-veeri alustati juttu: “ Meile tuli üks ilma hammasteta poiss, ei söö teine muud kui putru, ehk teie ema tuleb vaatama”“ (*ERA II 6, 237/8 (47) < Rapla*).

2.2 Katsikul käimise aeg

Vanemal ajal hakati katsikul käima kohe, kui saadi kuulda lapse sünnist, ning üldlevinud tavaks oli käia kuni varrudeneni. Varrud, ristsed, mõnel pool ka joodud (Kuressaare) on lapse sünni ja nimepanemist tähistav perekondlik sündmus, seotud ristimistalitusega kirikus või

kodus. Ristimine toimus harilikult 2-3 nädalat pärast sündi (*Troska, Viires, Karu, Vahtre, Tõnurist 2007, 341–343*). Mõnevõrra hilisemad teated räägivad titeema küllastamisest väga erinevatel aegadel. Tudulinna, Tallinna, Audrus, Halingas ja Saaremaal pidid esimesed katsikulised käima kohe pärast sündi ehk siis sel ajal, kui sünnitaja veel voodis oli (*ERM KV 663, 53; EA 212, 217-219; KV 663, 463; KV 663, 342*). Kuremäel, Lääne-Virumaal, Tõstamaal, Raplamaal ja Pilstveres lasti sünnitajal kõigepealt kosuda ja mindi üldjuhul siis, kui ta juba liikuda sai (*ERM KV 663, 20; KV 718, 132; KV 663, 384; EA 212, 124-127; KV 663, 154*). Helmes võisid vanavanemad last vaatama minna siis, kui ema veel voodis oli, teised aga pärast ema tervenemist (*ERM KV 663, 696*).

Setumaal Lädina külas mindi katsikule tavaliselt pühapäeval (*ERM KV 718, 188*), mujal niisugust eelistust nädalapäevade suhtes ei esine.

Ajapikku on katsikul käimise aeg nihkunud hilisemaks ja algselt ajale seatud üsnagi ranged piirid on mõnevõrra hägustunud. 1920. ja 1930. aastatel on mitmel pool oodatud kuu või kaks, enne kui katsikule mindi ja käidi kauem, Põltsamaal, Säreveres, Koongas ja Raplamaal isegi kuni lapse aastaseks saamiseni. Helmes näiteks on mainitud, et katsikul pidi ära käima enne, kui laps vastu jookseb (*ERM KV 663, 696*).

Kõige tavalisem oli siiski, et katsikul püüti käia 2-3 päeva pärast sündi ja enne varrusid. Tudulinna on täheldatud, et kui selle aja jooksul minna ei jõutud, siis võeti varrule minnes ka katsikukomps kaasa (*ERM KV 663, 38*). Kuressaares pärast jootusid enam katsikule ei mindud, mindi lihtsalt vaatama (*ERM KV 663, 342*). Emmastes jällegi usuti, et „kui titeputru peale sündimist liiga hilja toodi, siis lapse kannad kasvavad pikaks“ (*ERA II 254, 247 (47) < Emmaste*). Teade samasuguse uskumuse levikust on pärit ka Läänemaalt (*ERA II 56, 304 (45) < Lihula, Alaküla, H. Tampere*) ja Raplamaalt (*ERM KV 663, 300*).

2.3 Katsikulised

Vanimad teated räägivad, et uut ilmakodanikku käisid tavaliselt vaatamas sama küla abielunaised. Meeste ja laste kaasasolek on olnud piirkonniti üsnagi erinev. Näiteks Tudulinna on teada, et vanal ajal ei olnud viisakas, kui katsikul käisid naised ja mehed koos (*ERM KV 663, 50*). Samamoodi arvati Urvastes, kus teadete kohaselt lapsi kaasa ei võetud ja mehed olid kaasas vaid siis, kui sugulased tulid kaugemalt hobusega (*ERM EA 85,301*). Võhmas käisid katsikul küll peamiselt naised, kuid lähematel sugulastel ja naabritel ka mehed (*ERM KV 663, 648*). Kolga-Jaanis oli naistel lubatud ka lapsi kaasa võtta (*ERM EA 188, 334*).

Esimesed katsikulised olid ikka lähedal elavad lähedasemad sugulased ja naabrid, hiljem tulid võõramad ja kaugemal elavad lähedasemad sugulased. Algselt käidi kordamööda. Kuusalus usuti, et kui kolm katsenaist korraga vaatama tulevad, siis pidada üks nende hulgast enne aastat ära surema (*H II 15, 86 (2) < Kuusalu*).

Mitmel pool oli tavaks, et need, kes käisid pulmas, pidid ka katsikule minema (*ERA II 6, 237/8 (47) < Rapla*), ning ka varrudele kutsuti neid, kes käisid enne katsikul (*ERM KV 663, 808*). Viljandimaal öeldi, et „kes pulmas oli, pidi tuhku minema ja ristsetele ka“ (*RKM Mgn II 557a*). Juhtus aga Petserimaal, et keegi last vaatama ei tulnud, peeti teda avalikult vaenlaseks (*E 81578/9 (2) < KV Petseri Ühigümnaasium < se, Järvesuu, Jatsmani, P. Annisti*).

2.4 Vallaslapse katsikud

Vallalised üldjuhul katsikul käia ei tohtinud. Kaareperest pärit andmetel tohtisid vallalised last vaatama minna alles pärast varrusid (*ERM KV 663, 808*). Kui Kuusalus vallaline tüdruk katsikul käis, siis küsiti temalt: „Kas tulid tita mustrit võtma?“ (*ERM KV 663, 236*)

Mõneti erinevad tavapärasest olid kombes vallaslapse sünni puhul, keda rahvasuus nimetati ka „kasu“- või „sohilasteks“ (*H II 46, 73/4 (10) < Jõhvi, Päite*). Wiedemann on nimetanud vallasema sohinaiseks, sellest tuleneb ka sohilapse nimetus (*Wiedemann 1973, 1056*)

Vallaslapse sünni peeti 19. sajandil õnnetuseks mitte ainult emale enesele ja ta lapsele, vaid ka häbiks kogu perekonnale ja sugukonnale. See oli eksimine ühiskondliku korra vastu ja halvaks panu vallaslaste suhtes püsis kaua.

Setumaalt Lädina külast pärit teadatel räägiti vallasemadest küll tagaselja halba, kuid vaatamas käidi nende last sellegipoolest usinasti (*ERM KV 718,188*). Nimelt on mitmelt poolt Eestis kogutud teadete kohaselt usutud, et kui vallaslapsele katsikule minna, siis pidavat see head lambaõnne tooma. Nii on arvatud näiteks Simunas (*E 8786 (5) < Simuna, T. Fransdorf*) ja Jõhvis: „Kui mõnel tüdrukul trehvas laps olema, siis hüüti teda kasulapseks. Teda käidi hea meelega vaatamas ja kingitustega tervitamas, see pidi head lamba sigivuse õnne tooma“ (*H II 46, 73/4 (10) < Jõhvi, Päite*). Koerust on lausa nõuanne pärit: „Tüdrukud, kes poisiga sohki läheb, mine alati katselle. Lambaõnn ja lammaste sigivuse õnn. Ja veel paremat õnne toob see, kui sa esimene katsikuline oled“ (*H II 40, 228 (1217) < Koeru, H. A. Schults*).

Sangastes on 1960. aastatel olnud kombeks, et külanaised käisid vaatamas ainult abielunaisi. „Tüdrukuid, kui need lapse said, ei tahtud eriti vaatama minna, neid käisidki just tüdrukud vaatamas“ (*ERM EA 86,403–405*). Sarnane komme on olnud ka Rannus: „E. Lepik on

tüdrukuna käinud koos teiste tüdrukutega oma onutütrel katsel, kes sai vallasemaks. Nad pannud hobuse ette, kellad kaela, ostetud korv õlut peale ja sõidetud katsele nagu kosja“ (*ERM EA 102, 232*).

2.5 Katsikuliste riietus

Et katsikul käimine kuulus tähtsate perekondlike sündmuste hulka, siis oli tavapärasest pidulikum ka riietus, millega katsikule mindi. Nii on näiteks Setumaal olnud kombeks panna katsikule minnes selga pühapäeva- või kirikurõivad, igapäevaste tööriietega minna ei sobinud (*ERM KV 718,188*). Ka Raplamaal pandi selga uued riided, siis pidi ka laps „puhas ja korralik“ (*ERM KV 663, 300*) kasvama.

Naise igapäevariietuse üks osa oli põll. 19. sajandil kanti enamasti puuvillaseid kirjust sitsist põlli ning eriti pidulikel puhkudel valgest õhukesest klaasbatistist klaarpõlle. Lõuna-Eestis ja Saaremaal tehti pidulikke põlli valgest linasest riidest ja kaunistati pitsi, tikandi või narmastega. (*Troska jt 2007, 229*). Urvastes käidi katsikul valge põllega. Raplamaal teati, et „naistel oli ikka valge rätik peas ja must põll ees. Põll võis ka roosiline olla, aga musta põhivärviga. Ja selle põllega käidi igal katsikul“ (*ERA II 148, 315 (24) < Rapla, Kabala, Pühatu < Märjamaa*).

Tartus seevastu arvati, et „tuhku ei tohi minna kirju põllega, sest siis tõuseb sündinust edaspidises elus palju laimujuttu“ (*E 58513 (3) Tartu < Halliste, S. Kuuse*).

2.6 Oodatud külalised

Katsikulised on alati olnud oodatud külalised. Eriti tähtsaks on peetud just esimest tulijat, sest tema järgi ennustati lapsele tulevikku, mõnel pool ka järgmise lapse sugu. Häädemeeste kandis öeldi, et „justkui suur au oli esimene olla“ (*ERA II 269, 467 (46) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli (Marta Mäesalu, 1940)*). Läänemaal taheti, et esimene võõras, kes tuleks, oleks noor ning poisslapse sünni puhul naine ja tüdruku puhul mees. Lapsele pandi võõra müts pähe, siis pidi lapsest „rikas ja kaetud inimene“ (*ERA II 188, 546 (61) < Martna > Lääne-Nigula, Palivere, Ennist, 1938*) saama.

Ka Petserimaal pidi poissi esmalt naine vaatama tulema ja vastupidi (*E 81578/9 (2) < KV Petseri Ühigümnaasium < se, Järvesuu, Jatsmani, P. Annisti*). Esimese külalise sugu vaadati ka Koerus, Märjamaal ja Põltsamaal, kus arvati, et kui selleks on mees, siis sünnib järgmise

lapsena poeg ja naise puhul tüdruk (*H II 39, 952/3 (913) < Koeru, Vaali, A. H. Schults; H II 17, 113 (16) < Märjamaa, Tolti; H II 59, 574/5 (17) < Põltsamaa*).

Esimese katsikulise jõukust ja vanust on oluliseks peetud mitmel pool üle maa. Näiteks Viljandimaal teati, et „rikast külalist ootas iga nurganaine esimesena. Kehva ja vana inimese peale ei tundud head meelt, sest usuti, et kui katsel käijad rikkad, siis ootab last hää õnn elus ees“ (*ERA II 282, 201/2 (52) < Viljandi khk, Tarvastu*). Ka ei tohtinud Raplamaal vanad ja vaesed esimesena katsikule minna (*ERA II 200, 229 (65) < Rapla, Kabala*). Ning Räpinas arvati, et esimesed külalised pidid lisaks sellele, et nad rikkad olid, ka kuulsad olema (*ERA II 295, 605/11 (25) < Räpina, Leevi, Savisaare*).

Koerus oli levinud uskumus, et kui esimene katsikuline juhtus olema vaene, siis pidi ka lapsest saama vaene inimene, kui aga oli rikas, siis saavat ka laps rikkaks. Sealtkandist on pärit ka abinõu vaese külalise puhul halva ende ärahoidmiseks. Nimelt kui vaene tuli, pidi lapseema kohe, kui ta tulijat nägi, „ennast pahema külje peale pöörama“ (*E 13991 (8) < Koeru, Merja, O. Hinzenberg*).

2.7 Peakatte äravõtmine ja lunastus

Vanemal ajal oli mitmel pool levinud kombeks võtta ära peakatte esimeselt küllatulijalt, juhtus see siis majja tulema kogemata, ilma lapse sünnist teadmata või sellest siiski teades. Kui perre oli sündinud poeglaps ja majja tuli mees, võeti temalt müts tulevase peremehe jaoks. Tütarlapse puhul küsiti pearätik naisterahvalt (*Peterson 2006, 61*). Kui Jüris aga juhtus esimeseks tulijaks olema tüdruk, võeti temalt kaelasall (*ERA II 58,107 (33) < Jüri, Rae, Lagedi*).

Mütsi äravõtmisega olid piirkonniti seotud erinevad uskumused. Nii näiteks arvati Pärnus, et kui „lapse ema võtab tulijal peakatte peast, siis ei puudu lapsel tervel eluajal peakatet“ (*E 79084 (8) < KV Pärnu Poeglaste Gümnaasium < Pärnu-Jaagupi, Are*).

Suure-Jaanis oli kombeks võtta tulijalt müts ära ning panna see lapsele pähe, siis pidavat laps rikkaks saama (*H III 14, 566 (33) < Suure-Jaani*). Müts pandi lapsele pähe ka Viljandis ja kui see pähe sobis, siis oli lapsel „hää pää suurest pärast“ (*H III 20, 413 (36) < Viljandi*).

Kui aga Maarja-Magdaleenas juhtus, et tuli keegi, kellele ei tahetud last näidata või kes polnud meelepärane inimene, siis vaikiti lapsest ja mütsi ära ei võetud. „Kardeti nõidumist vanast ajast. See halb inimene käis siin, võib-olla sellepärast on lapsel midagi viga“ (*ERA II 42, 363 (17) < M-Magdaleena, Kudina*).

Üsna sageli tuli vanemal ajal ette, et äravõetud müts või rätik tuli lunastada raha eest. Selline komme on olnud näiteks Pärnumaal (*ERA II 269, 467 (46) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli (Marta Mäesalu, 1940)*) ja mitmel pool mujalgi. Tarvastus võeti meessoost tulijal kübar peast ja öeldi, et „[---] meile tuli üits väike poiss, sellel om kübärd vaja [---]“ ning anti kübar lapsele pähe. Seepeale pidi mees „[---] mõne kopika raha andma ja kakerd¹ rüüpama [---]“. Siis sai mees kübara tagasi (*H II 55, 287 (2) < Tarvastu*). Pärnumaal sai mees mütsi tagasi 15 või 20 kopika eest. „See raha pandi titeema sängi samba otsa, kust ema ta oma käega ära võttis ja lapse *hambarahaks* pani. Mehele anti seejärel viina“ (*H II 21, 458 (5) < Tori*).

Mütsi või rāti raha eest lunastamisest sugenes ajapikku tava, et katsikulised hakkasid lapsele kingituseks hambaraha tooma, et lapsel tugevad hambad kasvaksid. Selleks oli harilikult hõberaha (vt lk 20).

¹ *Kaker* – külakost; sõna kasutati Saarde, Kolga-Jaani, Tarvastu, Paistu, Holstre, Karksi ja Helme kihelkonnas; – mulgi murre enamalt jaolt (*autor*).

3. Katsikuliste külakost

Katsikule pole kunagi tohtinud minna tühjade kätega. Sellekohaseid teateid on tulnud ette kõikjal üle Eesti, mis laseb arvata, et tõenäoliselt on tegemist väga vana ja levinud traditsiooniga. Vanemal ajal viidi külakostiks peamiselt toidukraami, hilisemal ajal on lisandunud kõikvõimalikud esemelised kingitused. Eriti Lõuna-Eestis leiti, et kingita ei tohi last vaatama minna (*Viires & Vunder 1998, 411*).

Mitmel pool üle maa oli levinud ütlemine, et „viska või kivi nurka, kui muud pole viia“ (*ERM KV 370, 449–464*). Viljandi lähistel aga ei visatud mitte lihtsalt kivi, vaid kuum kivi (*RKM II 13, 517 (2) < Viljandi, Vana-Võidu, J.Kala, 1949*) ning Karksis kuum telliskivi (*ERA II 142, 44 (219) < Karksi, M. Sarv, 1936*).

Läänemaal öeldi, et „ei tohi tühjade kätega minna, kui nii vaene, et midagi pole, siis viska kerise kivigagi sinna poole. See laps pidi väga vaeseks ja viletsaks jääma, kui midagi ei anta“ (*ERA II 86, 287 (247) < Kullamaa, Kolovere, Kalju, Leevre, J. Nurme*).

Nagu juba eelnevalt mainitud, erines katsikule külakostiks viidav söögikraam mõnevõrra igapäevastest toidust, sarnanedes pigem pühapäeviti või pühadeks valmistatud roogadega. „Paremast söögist“ või „parematest suutäitest“ räägivad teated Põlva- ja Pärnumaalt (*EKM E 59447 (1) < Kanepi, F. Pettai; ERA II 113, 216 (8) < Saarde*). Kuremäel sai „paremad palad“ katsikuliste toodud toitudest eelkõige sünnitaja (*ERM KV 663, 19*).

Toitu pidi katsikule viidama vastavalt pere suurusele (*Ränk 1995, 56*). Kui *titeema* pere oli suurem või vaesem, viidi ka toitu rohkem (*ERM KV 663, 154*).

Vanemal ajal pakiti toit koos puust või savist kausiga valge räti sisse, et see soe püsiks ning siis veel omakorda kergema villase suurräti sisse. Rätti nurgad olid tavaliselt pealt kokku sõlmitud, kuid võisid olla kinnitatud ka näiteks vedrunõelaga. Nii moodustus sellest „katsikukomps“, mida on nimetatud ka *katsikukimbuks*, *katsekompsuks* ja *katsekotiks* (*AES, I < Iisaku, Tudulinna, M. Koppel, 1938; Moora 2007, 289*).

Pilistveres oli kombeks, et kui toit oli pakitud räti sisse ja kinnitatud vedrunõelaga, siis nõel võeti ära, kuid rätt anti toojale tagasi. See komme pidi aitama lapsel hoida omastega ühte ning ära hoidma „[---] varanduse ja saladuste kodust välja andmise“ (*ERM KV 663, 154*).

Väga levinud oli katsikukosti viimiseks 19. sajandil ja ka veel 20. sajandi algupoolel *lännik* (ka *länik*) – ümmarguse põhjaga ülalt laienev, väikeste kõrvade, kaane ja puust kandesangaga laudnõu, mis mahutas kuni 10 toopi, s.o umbes 12 liitrit (*Troska jt 2007, 310*). Põhja-Eestis

nimetati lännikut *pütiks* (vt lisa joonis 1), otseselt katsikule mineku puhul ka *katsikupütiks*. Hiiumaal öeldi selle kohta *napp*, Lõuna-Eestis *nurmik* või *nurik* (*Troska jt 2007, 156*).

3.1 Puder kui vanim katsikutoit

Esimeseks teadaolevaks toiduks, mis katsikule minnes kaasa võeti, oli tangupuder. Seda on viidud kõikjal üle Eesti, vähem Mulgimaal. Vanim katsikupuder, mida on nimetatud rahvakeeles ka tite-, tuhu- või makkepudruks, tehti odratangust, see erines igapäevasest, mida keedeti veega. Titepuder keedeti piimaga (*Ränk 1995, 56*). „Katsikuputru pidanud keetma väga suure hoolega: tangud pidanud enne leos olema, et puder hea pehme saaks“ (*ERM EA 188, 334, Kolga-Jaani*).

Pudrule pandi reeglina ka võisilm keskele. Kadriinas viidi kolme toobise kausi täis tanguputru, „[---] hästi maitsev rasva ja koorelisandiga tehtud, sellel oli väikse kohvitassiga sulavõi keskel“ (*ERM EA 370, 449–464*). Läänemaal pandi pütitäiele tangupudrule nael (409,5 g) võid peale (*ERA II 251, 190/1 (35) < Kullamaa, Koluvere-Kalju, V. Eenveer, 1938*). Jõgevamaal seevastu pandi pudrule või sisse alles siis, kui katsikumaja värava taha oli jõutud, „[---] muidu sulas või ära ja teda kulus liiga palju“ (*AES, MF 234, 39 < Kodavere, Assikvere, A. Univere, 1940*).

Tangupuder on olnud vanemal ajal ka ohvritoiduks – „pudruohvrust teab vana rahvas õige sagedasti kõnelda“ (*Eisen 1996, 42*), kuid ajapikku usundiline taust hääbus. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul asendus tangupuder üle kogu maa tasapisi riisi- või mannapudruga. Raplamaal teati, et 1910–1920 töid külanaised riisiputru, „[---] toodi ämbriga ja keskel võisilm“ (*ERM EA 212, 173–175*). Pudrule pandi mitmel pool sisse rosinaid ning kaunistati pealt poolikute või viilutatud keedetud kanamunadega nii, et munakollased paistma jäid (*ERM KV 663, 94, 300; EA 235, 270; ERA II 251, 190/1 (35) < Kullamaa, Koluvere-Kalju, V. Eenveer, 1938*). Kolga-Jaanis pidanud pudru kaunistamine munadega tähendama seda, et „[---] see laps mitte viimane ei ole“ (*ERM EA 188, 334*). Kaareperes usuti, et muna annab lapsele tugeva tervise (*ERM KV 663, 808*). Munadega kaunistamise põhjust on Rullingo seostanud sigivusmaagiaga (*Rullingo 2001, 38*).

Mitmes kohas, eriti Pärnumaal, on putru kaunistatud ka kompvekkidega. Albus asetati pudru keskele tass sulavõiga, „[---] ja väikesi kompvekke pandi mustriks peale“ (*ERM KV 663, 256*). Kompvekikaunistusi on mainitud ka Emmastes, Tõstamaal, Häädemeestes ja Toris (*ERM KV 663, 331, 384, 533, 513*).

Üksikutes teadetes on mainitud katsikupudruna ka muna-, jahu-, kruubi-, tatra- ja kartuliputru (E 59448 (3) < Kanepi, F. Pettai; ERM KV 663, 564, Kaarepere; KV 718, 188; ERM KV 663, 154).

Titepudruga on olnud seotud ka erinevad uskumused. Näiteks väideti Jõgevamaal, et „titeputru peab ilma piimata sööma, muidu hakkab laps alla pissima“ (H II 50, 497 (913) < Torma). Järvamaal jällegi arvati, et „lapse isa ei tohi titeputru süüa, siis läheb habe valgeks“ (E 8026 (10) < Ambla). Seevastu Tartus tuli tuhu-pudru võiga poisslapse mokki määrada, siis pidi poiss saama elus „libedad mokad“ (E 58513 (4) Tartu < Melliste, S. Kuuse).

Tõstamaal pidi putru toodama ilmtingimata kaanega, sest kui ilma kaaneta toodi, siis „[---] hakkas laps nutma ja karjuma ning ta suu oli alati lahti“ (E 85581 (17) < Tõstamaa < KV Pärnu Poeglaste Gümnaasium). Pärnu-Jaagupis pandi titepuder viimiseks püti sisse, „[---] et lapsel väike kõht kasvaks. Kui aga putru viidi vaagnaga, siis pidi suur kõht kasvama. Võisilm pandi pudru sisse selleks, et lapsel kasvaksid selged silmad“ (E 79084 (10) < KV Pärnu Poeglaste Gümnaasium < Pä-Jaagupi, Are).

3.2 „Nurmikutäis suppi“

Kohati on rituaalse pudru asemel või selle kõrval viidud katsikule ka muid toite. „Kagu-Eestis tapeti tuhul käimiseks mõni sulgloom (kukk, kana) ning keedeti supp kaalikate, porgandite ja klimpidega. Taotluseks oli tavalisest pidulikum ja jõuduandvam roog“ (Tedre 1991, 39). Tüdruku puhul tapeti kana, poisi puhul kukk (AES, Karksi). Mulgimaal oli levinud uskumus, et kelle lapsele kõige rohkem kukkesid ja kanu toodi, sellele ennustati „hääd ja õnnerikast tulevikku, sest et tema õnne hääks oli palju elusid ohverdatud ja verd valatud“ (ERA II 208, 142 (28) < Tarvastu, Suislepa, J. Kala, 1939). Samast kohast on teada, et „kõik tuhku viidavad kanad ja kuked tapeti toa taga müüri kivide ligi, et veri jooksis müüri kivide peale ja et keegi sinna päale sõtkuma ei pääsenud. See oli nagu ohvriand maa ja maja vaimudele lapse heaks“ (ERA II 208, 142 (28) < Tarvastu, Suislepa, J. Kala, 1939). Sarnaselt usuti ja toimiti ka Viljandimaal, kus tapetud kana või kukk keedeti tervelt ära, „ka keedeti kaalid ja porknad ja limpe¹ ka tehti, siis laaditi nurmik täis, pandi kukk sinna pääle ja minti nurganaist kaema ehk nagu Suisle² pool üteldi: „tuhu nurmikud viima““ (ERA II 282, 200/1 (50) < Viljandi khk, Vana-Võidu).

¹ Klimpide rahvakeelne nimetus (autor).

² Suislepa – koht Viljandi kihelkonnas (autor).

Viljandimaa ja Kagu-Eesti jõukamates peredes on vanemal ajal pandud praetud kana või kukk ka pudrukausi keskele. Kolga-Jaanis teatud, et tüdruku puhul pandi kana ja poisi puhul kukk (*ERM EA 188, 335*). Enamalt jaolt pidi kana ikka terve olema, ainult jalad võeti ära, kuid võidi panna ka tüdruku puhul ainult kanatiivad, „[---] et ruttu lendu läheks [---]“ ja poisi puhul kana- või kukekints, „[---] et hästi jookseks [---]“ (*RKM Mgn II 557a*).

Kana- või klimbisuppi viidi katsikule minnes nii Viljandi- kui ka Mulgimaal, Saardes ning kohati ka Tartu- ja Võrumaal (*Moora 2007, 299*). Klimbid valmistati lambarasvatükkidega odrajahutaignast, need veeretati laual valmis ja keedeti küpseks lambaliha keeduleemes. Hiljem tehti klimpe püülijahust. Viljandi kihelkonnas on üles märgitud, et vanasti pütiviimisel ehk kaetsil käimisel võetud kaasa ka 4–7 toobine lännik limbisupiga või kuivi limpe ja keedetud kana. Karksis on viidud lisaks kanale ka „suur nurmikutäis suppi, limppi, käksi ja karaskit“ (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*).

3.3 Paistekakust tordini

19. sajandil on katsikukostiks viidud ka kärke, paistekakke ja karaskit. Vanimad kähid tehti odrajahust ja veest, keedeti leeme sees (peale liha keetmist) ning võimalusel lisati ka rasva- ja pekitükke (*Moora 2007, 297*). Häädemeestel viidi titeemale ka odra-, rukki- ja kanepijahust segatud taignast kärke ehk *kääkusid* (*Moora 2007, 299*).

Nagu kärke, nii peeti paremateks paladeks ka paiste- ehk odrakakke ja karaskit – nii nimetati kakke hiljem. Paistekakk – nimetatud katsiku puhul ka *katsekakuks* või *tuhuleivaks* – oli puhtast viljast kakuleib, algselt valmistatud odrajahust. Jõgevamaal oli sajandivahetusel kombeks, et kui „mindi katsele, viidi katsekakku“ (*KKI, WS < Kodavere, Venetossu, A. Tamm*).

20. sajandi algul hakkas vähehaaval levima pannkookide küpsetamine. Pannkoogid olid paistekakkude järglased. Algselt valmistati ka neid peamiselt odrajahust. Et kookide küpsetamine pannil oli hõlpsam kui vanasti kakkude küpsetamine ahjus, asendati ka katsikukakk kookidega (*Moora 2007, 289, 293–204*).

Eriliseks maiusroaks kujunesid pannkoogid aga siis, kui neid hakati küpsetama nisupüülist. Kuigi esimesed teated selle kohta pärinevad 19. sajandi lõpust, olid püülijahust küpsetatud pannkoogid kuni 1920-ndateni veel mõnes kohas siiski üsna haruldased (*ERM KV 370, 449–464*).

Algselt valmistati väikesed lusikapannkoogid ning pandi need pudru peale kaunistuseks. E. Lepp Tartust mäletab, et „emale toodi kostiks putru või suppi, mille juures olid alati lusikapannkoogid“ (*E 81832 (3) < KV ENKS TG < Tartu, E. Lepp*).

Hiljem hakati pannkooke viima eraldi kausis eraldi toiduna lisaks muule söögikraamile. Piliistveres on pannkoogid sajandi algul olnud „peenem katsikutoit“ (*ERM KV 663, 154*). Pärnumaalt on aga pärit selline teade, et „nurganaistele viidi räti sisse seotud pudrukauss, natuke aega hiljem viidud juba kaks kaussi: ühes pannkoogid ja teises õunasupp“ (*ERM EA 188, 292-293, Saarepeedi*). Ka Kadrinas teatakse, et 20. sajandi algul asendus tangupuder manna- või riisipudru ja taldrikutäie ülepannikookidega (*ERM EA 370, 449–464*).

1920-ndatel hakkasid pannkoogid katsikutoiduna valdavaks muutuma üle kogu Eesti. Küpsetati harilikult suured ülepannikoogid ning laoti need kaussi või taldrikule suhkruga kihiti. Saardes on viidud suhkruga ka pakse nisu- või odrajahust pannkooke (*ERM KV 663, 564*). Pärnu- ja Viljandimaal oli sageli kombeks viia pannkooke koos õunasupiga (*ERM EA 188, 292–293*).

Kagu-Eestis öeldi pannkoogi kohta *vatsk*. Nisujahust valge vatsk on olnud ühes muna-, tangu- või riisipudrugaga ka setu perenaise katsikukimbus (*Moora 2007, 289, 293–204*).

Sajandi esimesel kümnendil hakati üksikutes kohtades katsikule kaasa viima munakooki, mida on nimetatud mitmel pool ka „*katsiku-* või *katsekoogiks*“ (*ERM KV 718, 132*). See oli munadest, jahust ja suhkrust biskviitkook, tänapäeva tordi eelkäija. Umbes samast ajast on pärit esimesed teated ka kringli küpsetamisest. Populaarseks katsikukostiks üle Eesti muutusid nii munakook, mida hiljem on nimetatud ka biskviitkoogiks ja veelgi hiljem tordiks, kui ka kringel siiski alles 1920-ndatel ja 1930-ndatel. Levima hakkas tava, et tüdruku sünni puhul võeti katsikule minnes kaasa munakook või tort, poisile kringel. Sellekohaseid teateid on üles tähendatud paljudes kohtades üle maa. Audrus on mainitud, et „vabariigi lõpuaastatel mindi suure omatehtud tordiga nn munakoogiga, ostetud torti peeti kalliks. Ka linna lihtrahvas küpsetas tordi ise. Poisile viidi aga kringel“ (*ERM KV 663, 463*). Piliistveres on teatud, et pärast 1930. aastaid on viidud tüdrukule munakook, poisile kringel, 1935-1940 viidi aga juba võikreemiga tort munakoogi asemel (*ERM KV 663, 154*). Sangastes hakkasid torte ja kringleid esmajoones viima jõukamad perenaised ja need, kellel olid tihedamad sidemed linnaga. „Üldiseks muutus kringlite ja tortide viimine umbes 30-ndatel“ (*ERM EA 86, 403–405*). Urvastes on tort ja kringel olnud 1930. aastatel „kõige levinum katsikutoit“ ning neid küpsetati tavaliselt ise (*ERM EA 85, 301*).

Ajapikku hakati 1930. aastatel torte-kringleid ostma ka pagariäridest, seda eriti linnades ja suuremates kohtades. Nii näiteks on Kadrinast teada, et „kodanliku valitsuse keskpaigal kui külades läks moodi tordi valmistamine, siis viidi nii poisi kui tütre sünni puhul tort, hiljem poisi puhul kringel. Kodanliku valitsuse lõpuaastatel aga telliti tordid-kringlid Tapalt saiapagariärist (ERM EA 370, 449-464).

3.4 Muud katsikutoidud

Lisaks traditsioonilistele toitumisele on mitmel pool sageli katsikule minnes külakostiks viidud ka vähem tavapärasest köhutäidet. Eriti vaesemates peredes viidi vanemal ajal seda, mida parasjagu käepärasest juhtus olema. Pärnumaal viidi näiteks „kooke, liha-kartult-kapsast, või kui midagi viia polnud, ka leiba ja jahu ja liha“ (ERA II 269, 467 (46) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli (Marta Mäesalu, 1940). Sangastes on üles märgitud, et „M. Tsäuram läks tönisepäeval naabri sepa naisele katsikule ja viis oasuppi seakõrvaga ja mannaputru“ (ERM EA 86, 403–405).

Kanepi katsikukomposus on olnud ka *sepik* ehk jämedast nisujahust nisuleib, mida 19. sajandil Eestis veel väga harva, ainult pühadeks valmistati (Moora 2007, 289) ning *piirakas* – liha- või muu täidisega leib (Troska jt 2007, 216). Lääne-Virumaal viidi moosi ja mett (ERM KV 718, 132), Sindis piimapudi (ERM EA 96, 262-263) ning Tarvastus on küpsetatud selleks puhuks suur kollane sai (ERM EA 235, 299). Saardes „viidud teinekord ka mulgi korpi – sisu soolane ja mannaga“ (ERM KV 663, 564).

Ida-Virumaal on üks katsikutoit olnud „munakärss“. „Lüüakse kaks-kolm muna pannile ja võid peale“ (AES, I < Iisaku, Tudulinna, M. Koppel, 1938). Haljalas on lisaks munakoogi ja saia küpsetamisele tehtud ka riisivormi. „Riis keedeti poolpehme, lisati võid, rosinaid, suhkrut, munad klopiti suhkruga, lisati piim ja segu valati vormi pandud pudrule, küpsetati ahjus ja söödi rõõsa piimaga“ (ERM KV 663, 156).

Setumaal Lädina külas on vanemal ajal katsikule viidud ka *kaerakiislat*. See oli kaerahelvestest keedetud tarretatud toit, mida söödi piimaga. Samast on pärit teinegi eriline katsikutoit – *trötsona*. See oli paksuks tõmbunud piimatoit, mida keedeti „äsja piimale tulnud lehma“ piimast ning küpsetati ahjus. Veel on Setumaal viidud kalasülti, õunu-marju, kompvekke ja suhkrusaiu (ERM KV 718, 188).

Jookide viimisest katsikule räägivad varasemal ajal vaid mõned üksikud ja juhuslikud teated. 1930-ndatel on Võrumaal võetud kaasa „pudel või pool punaviina või -veini“ (*ERM KV 718, 193*). Kuid üldjuhul on see olnud siiski üsna haruldane ning moodi läinud alles hilisemal ajal.

3.5 Raha kinkimine lapsele

Küllaltki levinud katsikukink, eriti Põhja-Eestis, on olnud raha, mida on nimetatud mitmel pool ka *hambarahaks*. „Kui mindi pütti viima, anti ka ambaraha“ (*KKI, WS < Häädemeeste, Alevi, H. Seim, 1928*). Tõenäoliselt on komme üle kandunud varudest, kuna hambarahaks nimetatud metallraha, mis pidi kaasa aitama tugevate hammaste kasvamisele, oli vaderite traditsiooniline kingitus vastsündinule (*Troska jt 2007, 342*).

Hambarahaks oli reeglina hõberaha või mõni väärismünt, „aga kindlasti münt“ (*ERM EA 212, 124–127*). Hõbeda kinkimisel on oluline tõrjemaagiline aspekt. Juba väga vanade uskumuste kohaselt sisaldab hõbe maagilist väge: peletab eemale või koguni surmab igasugused kurjad vaimud ja olendid. Hõbevalge ohverdamisega loodeti lahti saada haigustest ja puudustest. Eisen kirjutab, et hõbevalget on vaja igal inimesel, kõige enam naisterahval; lapski ei tohi millalgi ilma olla, muidu hakkab kuri silm peale (*Eisen 1926, 314*).

Tavaliselt anti raha ema kätte või pandi lapse juurde voodisse (*E 78951 (1) < KV Pärnu Poeglaste Gümnaasium < Pärnu < Häädemeeste < Tahkuranna*). Voodisse poetatud raha võis tähendada, et laps saab rikkaks (*E 81832 (2) < KV ENKS TG < Tartu, E. Lepp*). Kui laps mündi voodist üles leidis, siis kasvas temast leidja (*H III 22, 512 (12) < Kroonlinn*). Pärnumaal on visatud raha ka voodi alla, siis pidavat lapsel „[---] hea leiva õnn“ (*EVR 14, 98 (8) < Väandra*) tulema.

Pärnu-Jaagupis on toodud katsikule putru, „[---] millel ka munad ja raha kaasas on [---]“. Kaasasoleva rahaga hõõruti lapse igemeid, „[---] lapsel pidid siis head suured tugevad hambad kasvama“ (*H II 47, 623 (113) < Pä-Jakobi, Põdravere*).

Kõige levinum oli siiski uskumus, et kui lapsele kingiks raha viia, siis saab temast rikas inimene (*H II 26, 1003 (89) < Põltsamaa, Kaavere*). Tulevast rikkust lubas lapsele ka Vändras levinud komme, et „pudru viija pidi ennem lapse ema rahaga teretama see tähendas, et pidi teretades omast peost mõne kopika lapse ema peosse laskma“ (*EVR 14, 97 (3) < Väandra*).

Raha on nimetatud ka „valgeks“ ja „hõbevalgeks“. „Kui nurganaist kaeman kävväs, siis peab see, kes latsele meeleteravust soovib, valget (raha) viima“ (*H III 20, 191 (31) < Tarvastu, Vooru*).

Raha kinkimise juures võib kohata ka märksa tavatumaid kombeid. Näiteks pidi Häädemeestel esimene meessoost katsikuline andma *lutikuraha*. „[---] Oma käega pani kõlisevat voodi äärest sisse, et siis lutikad ei tuleks lapse kallale“ (*ERA II 206, 363 (34) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli, M.Mäesalu, 1939*).

Jõukamates peredes hoiti tihtipeale katsikuliste toodud raha alles ja anti lapsele hiljem, kui see suureks kasvas. Uuemal ajal on hambaraha asendanud hõbelusikas.

3.6 Muud kingitused

Üldiselt on olnud tavaks, et katsikule tuli head-paremat ikka võimalikult rohkem kaasa võtta. Setumaal arvati selle kohta, et „kui laps saab suuri kingitusi, siis saab ta tulevikus õnnelikuks“ (*E 81578/9 (2) < KV Petseri ühigümn < se, Järvesuu, Jatsmani, P. Annisti*). Läänemaal oli kinkimine pööratud hoopistükkis viija kasuks: „kes aga rohkem jõund viia, seda parem lammaõnn olnud“ (*ERA II 251, 190/1 (35) < Kullamaa, Koluvere-Kalju, V. Eenveer, 1938*).

Tavapärase toidukraami kõrval on aeg-ajalt katsikule viidud ka muid kingitusi. Vanemal ajal on see olnud küllaltki erandlik ning ette tulnud vaid üksikutel juhtudel. „Kui ema oli vaene ja seda külarahvas teadis, siis viidi ka riidet ja oma laste väikseks jäänud riideid“ (*ERA II 199, 536/537 (7) < Koeru, Rakke, Ao*). „Kehvematesse peredesse viidi ka riideid“ (*ERM, KV 663, 95, Viru-Nigula*).

Rohkem hakati esemelisi kinke viima 20. sajandil. Põhilised olid siiski riided lapsele, kuid (oma lastele) väikseks jäänud rõivaste kõrval hakati viima ka enda kootud või heegeldatud villaseid esemeid (*ERM KV 663, 414, Koonga*). Harva viidi ka emale midagi, oli see siis tükk riidet või seepi, üks-kaks vihti heledat lõnga või pearätt (*ERM KV 663, 622, Põltsamaa; KV 663, 368, Kuressaare; ERM EA 212, 124–127, Raplamaa*).

Hilisemal ajal on hakatud lapsele viima ka mänguasju ning raha asemel hõbelusikaid.

4. Katsikuliste külaskäik

Varemalt, kui katsikul käidi veel sel ajal, kui titeema voodis lamas, oli kombeks panna katsikukomps tema voodisse. „Nurmik pandi ikka sängi jalutsisse“ (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*). Häädemeestel ja Kodaveres tuli voodisse tõstetud pudrukaasil rätisõlmed ruttu lahti siduda, siis ei jäävat poeg vanapoisiks ning ka tütar saavat kiiresti mehele (*ERA II 269, 467 (46) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli (Marta Mäesalu, 1940)*). Lisaks sellele tuli Kodaveres ka toodut kärmesti maitsma hakata (*ERA II 156, 121/2 (16) < Kodavere, Pala, E. Luigla, 1937*).

Mõnel pool tuli aga katsikukomps kiiresti lahti võtta ainult tüdruku sünni puhul. „Tüdruklatset piap ruttu nurmik valla vetme, latse emäl kaija kigepält, latse emä jaob sis kakkert¹ ka teistele“ (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*). Saardes on öeldud, et „kui on tüdruklaps, siis päästetakse pütt hästi kiiresti rätist lahti, et laps ruttu mehele saaks, kui aga poiss, siis ei päästetud nii ruttu, loodeti et siis poiss ei võta liiga kiiresti naist“ (*ERA II 113, 216 (8) < Saarde*). Järvamaal Albus oli (vallalisele) tüdrukule katsikule minnes kombeks panna tort voodile, tüdruk pidavat siis rutem mehele saama (*ERM KV 663, 256*).

Kohati on esinenud ka teistsugused uskumusi. Kagu-Eestis arvati, et kui „kaejatsikraam kiiresti valla võtta, siis hakkab laps ruttu kõndima“ (*RKM II 208, 491/2 (33) < Põlva, E.Tampere; ERA II 295, 605/11 (24) < Röpina, Leevi, Savisaare, D. Lepson, 1941*). Jüris pidi lapsest saama tulevikus „kärme“ (*H IV 9, 275 (3) < Jüri, Kurna, Sepamäe*) ning Kolga-Jaanis „lahtiste kätega inimene“ (*ERA II 202, 347 (11) < K-Jaani, Võisiku, J. Raidla, 1937*). Helmes usuti aga hoopistükkis, et laps kiiremini sõnad suhu saab (*E 80314a (1) < KV Tõrva ühisgümn < Helme*).

4.1 Esimene suutäis katsikukostist

Üsna levinud oli tava, et katsikuliste toodud toidust pidi lapse ema kõige esimesena sööma. „Mida kiiremini ema toitu maitses“, arvati selle kohta Tarvastus, „seda nooremalt pidi laps kõndima hakkama“ (*E 8481 (111) < Tarvastu, A. Parts*). Tormas seevastu teati, et „lapsevoodis naine ei tohi mitte esimese katselkäija toodud kosti tema enese nähes süüa, siis ei hakka laps mitte ruttu kõndima“ (*H II 56, 127 (138) < Torma – Lohusuu*).

¹ *Kaker* – külakost; sõna kasutati eriti Saarde, Kolga-Jaani, Tarvastu, Paistu, Holstre, Karksi ja Helme kihelkonnas (*Väike murdesõnastik I, 160*).

On usutud ka, et kui ema katsikutoidust esimese suutäie saab, siis „ei lähe laps ruttu vanaks“ (*E 53095 (258) < Tallinn, P. Berg*) ning tüdruku sünni puhul jällegi, et see noorelt mehele saab (*H II 57, 537 (36) < Jä-Jaani, Võhmuta*).

Veidi vähem levinud oli tava, et enne veel, kui pererahvas ja külalised katsikukosti maitsma hakkasid, anti sellest esimene suutäis kassile või koerale. Kõige rohkem teateid selle kohta on pärit Raplamaalt. Ka Mulgimaal on öeldud, et kui „kakkert“ anti, siis koerale kõigepealt (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*).

Selle tavaga seotud uskumused on olnud väga erinevad. Vigalas näiteks on öeldud, et „kui titeemale pudru viidud, siis antud koerale ja kassile ikka kõigepealt kummalegi kolm lusikatäit, et pudrutoojad titeema ja last oma pudruga ära ei nõiutaks“ (*E 35083 (9) < Vigala, Nõlva, M. Väli*). Raplas usuti, et kui esimene suutäis kassile anda, siis kass ei kisu lapse silmi lõhki (*ERA II 73, 13 (2) < Rapla, Kabala, pühatu, E. Poom*). Tartus pidi aga sama toimingu puhul lapsel hea söögiisu tulema (*E 81832 (3) < KV ENKS TG < Tartu, E. Lepp*). Sootuks teistsugune komme oli aga Märjamaal: „Esimene lusikatäis titepudrust lastakse süngi enne kui sööma hakatakse, pärast antakse see kassile või koerale, siis ei tule õnnetust“ (*ERA II 200, 382 (46) < Märjamaa, Kõrvetaguse, E. Poom, 1938*).

4.2 Külaliste kostitamine

Läbi aegade on katsikulisi kostitatud toiduga. Reeglina on pakutud sedasama, mida külalised ise kaasa tõid. Lisaks sellele ka kõike head-paremat, mida majapidamises parasjagu olema juhtus või mida kiiresti valmistada sai.

Simunas oldi kindel, et „kui katsikulisele süüa anda, siis on lapsel hea õnn ilmas elada“ (*H II 53, 538 (778) < Simuna – H. Böckle*). Ka Tarvastus on katsikuliste külla tulles laud toitudega üle kuhjatud selleks, „[---] et laps elus puudust ei tunneks“ (*E 73157 (1) < Tarvastu*).

Kuna katsikulised olid oodatud, siis olid ka toidud, mida pakuti, vastavalt võimalusele igapäevasest veidi pidulikumad. Paljudes kohtades valmistati ootamatult saabunud külalistele munarooaga – liha- või soolapekilõikudega praetud mune. Seda oli lihtne valmistada ja sai kiiresti lauale panna. On praetud ka lihtsalt kartuleid ja liha või küpsetatud pannkooke.

Kui kostiks toodud koogid või muud küpsetised lauale pandi, oli külalistele kombeks sinna juurde ka alati kohvi pakkuda. See oli 20. sajandi 30-ndatel tavaks saanud juba üle kogu Eesti.

4.3 Titevarbad

Juba 19. sajandil on olnud üsna levinud komme pakkuda katsikulistele lapse sünni puhul ka veidike kangemat kraami. Seda on nimetatud *titevarvasteks*, varasemal ajal ning eriti saartel ja Lääne-Eestis ka *titejalaks*. Napsu pakuti tavaliselt kas söögi kõrvale või kohe, kui külaline saabus, nii-öelda „alustuseks“ (*ERM KV 663, 594*). Kuusalus pakuti titevarbaid kõigile, nii külalistele kui ka juhuslikele tulijatele (*ERM KV 663, 230*).

Vanemal ajal alkoholiga üldjuhul liiale ei mindud, pakuti kas pits või paar, mõnikord kolmaski, kuid *titejala* puhul tavaliselt kaks – „ühe ja teise jala jaoks“ (*ERM KV 663, 594, Halliste; KV 663, 622, Põltsamaa*). Järvemaal anti kas pudelist kaks korda rüübata või valati kaks klaasi. „Õeldi, et tite terviseks ja et tal tuleks head varbad. Ühte korda ei antud, öeldi, et siis jääb titt ühe jalaga“ (*ERA II 199, 536/537 (7) < Koeru, Rakke, Ao*).

Titevarba jook on aja jooksul varieerunud sõltuvalt sellest, mida majapidamises ise valmistati või mida poest saada oli. Vanemal ajal pruuliti paljudes kohtades koduõlut, tehti taari või mõdu. Setumaal valmistati koduõlut leivast, linnastest ja kadakamarjadest (*KV 718, 188*). Ka Saaremaal on olnud koduõlu pikka aega põhiliseks titejalajoogiks (*ERM KV 663, 342*).

Tudulinna on lapse sünniks varutud pudel viina. „[---] Lisaks ka Kristallkummelit naiskülaliste ja ämmaemanda jaoks“ (*ERM, KV 663, 26–27*). Ka Kuremäel on 1920-ndatel Kristallkummel pudrukausi kõrval laual olnud (*ERM, KV 663, 19*).

20. sajandi 30. aastatel sai kõige levinumaks joogiks, mida katsikulistele pakuti, valge viin. „Ilma valgeta keegi ära ei läinud“ (*AES, Karksi*). „Kis nurmikkut vis, si pidi valget anme“ (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*). Poisslapse sünni puhul öeldi samas ka, et „latse emä ütlep poisi isäle, tu nüd külälisel poisi kakkert kah, sis tup temä vinapudeli“ (*KKI, WS < Karksi, Kii, L. Lepp, 1931*).

Valge viina asemel on pakutud külalistele, eriti tütarlapse sünni puhul, sageli ka nn „magusat“ või „punast“ viina. Selle all mõeldi tavaliselt kas omatehtud likööri või puhast valget viina, mida erinevatel viisidel värviliseks ja magusaks püüti teha. Kaareperes näiteks on punase värvi saamiseks viina hulka moosi segatud (*ERM KV 663, 808*). Häädemeestel saadi viin „ilusamaks“ (*ERA II 269, 467 (46) < Häädemeeste, Orajõe, Kabli (Marta Mäesalu, 1940)*), kui kõrvetati suhkrut või pandi käärmeneid sekka. Haljalas on proovitud likööri teha nii, et „titeema ise pruunistas suhkru ära ja lisas selle viina hulka“ (*ERM KV 663, 179*).

Magusat viina ehk ka „peenemat napsi“ (*KV 633, 179*) nagu mõnel pool nimetatud, on paremal järjel olevates peredes saadud osta ka poest. Lisaks juba eelpool nimetatud

Kristallkümmelele on tütarlapse sünni puhul kostitatud ka teiste poest ostetud likööridega nagu näiteks Kännu Kukk ja Koidupuna (*ERM KV 663, 154, Pilistvere*).

Titevarba joogina on mitmel pool pakutud ka veini. Seda kas valmistati tihtipeale ise või osteti poest. Viru-Nigulas on märgitud, et „jõukamates peredes varuti mitu pudelit kännukukke või kristallkümmele, kehvemates aga punast veini” (*ERM KV 663, 95*).

Titevarbaid on hilisemal ajal sageli nimetatud ka „titeliikudeks” (*ERM KV 663, 27, 648, 154*). Esimese lapse, eriti poja ilmaletulekut peeti mitmel pool mõnevõrra erilisemaks kui järgmiste laste oma. „Kuna esimene poeg sündis pärimisõigusega talu ja vara kohta, siis olid esimese poja titeliigud või titevarbad märksa suurejoonelisemad kui järgnevate laste sünni puhul. Titevarba joogiks oli magus punane viin, mida ei joodud korraga suuremal hulgal, vaid ükskaks napsi. Kui aga tallu tulid tähtsamad ja lähedamad sugulased – ämm, äi, langud – siis tavaliselt paari napsuga ei piirdunud, vaid peeti „lapse õnneks” põhjalik pidu” (*ERM KV 663, 53*).

Lõuna-Eestis on titevarvasteks nimetatud ka toitu, mis katsikulistele kaasa anti (vt lk 26).

4.4 Lapse vaatamine

Katsikul ei oldud tavaliselt pikka aega, et mitte titeema ja last väsitada. Kõige sagedamini kestis külaskäik mõne tunni ning kuni pool päeva lähedaste sugulaste ja kaugemalt tulijate puhul. Setumaal oli kombeks vaadata last kaugemalt. Teda ei tohtinud puudutada, sest kardeti, et laps võib nakatuda haigustesse (*KV 718, 188*). Mulgimaal seevastu tavatseti maimukest just külaliste sülle anda, sest usuti, et „laps kasvab hästi kui ta võõrastel naistel süles saab olla“ (*H III 27, 652 (5) < Halliste*).

Mõistagi huvitusid katsikulised lapsest, keda külaskäigu ajal hoolega vaadati: lapse välimuse järgi püüti aimata ja ennustada tema tulevikku. Ülemaaline oli uskumus, et laps, kellel surmakindad käes või surmasukad jalas (käed või jalad muust kehavärvist tunduvalt heledamad), sureb ruttu, juba lapsena. Mida pikemad kindad või sukad olid, seda varem sureb. Samasugune uskumus oli levinud ka põhjanaabritel (*Koivu 1982, 23*). Tervishoiuolude paranedes ja laste suremuse vähenedes muutus ka uskumus: seesugusest lapsest arvati saavat saksateenija (*Viires & Vunder 1998, 410*). Kui lapsel oli kumer ja kõrge laup või suur pea, siis arvati, et temast kasvab tark inimene. Ka muhk kuklas tähendas tarkust. Seevastu peast eemal hoidvad kõrvad pidid aga näitama tulevast kuulsust, karvased käsivarred ja sääred tulevast rikkust või head mesilaste õnne ning kisendavast lapsest loodeti head lauljat (*Peterson 2006,*

61–62).

Palmses on arvatud, et last ülemäära kiita ei tohi, „see võis kohe lapse ära sanuda“ (*RKM II 349, 112/3 < Palmse – H. Rohtla < Helmi Rohtla, s1903 (1981)*).

Lääne-Virumaal oli 1930.–1940. aastatel tavaks, et „katselised vaatasid last, soovisid talle head käekäiku ja arvasid, kelle moodi ta on“ (*ERM KV 718, 132*). Sarnaselt soomlastele uskusid ka eestlased, et kui esimene poeg oli ema nägu ja esimene tütar isa nägu, pidi lapsel elus õnne olema (*Koivu 1982, 22*). Seepärast otsisid katsikul käijad tite näolt ikka isa või ema näojooni (*Peterson 2006, 62*). Audrus oli kirjutamata seaduseks katsikulise ütlus, et „laps on nagu isa suust kukkunud“ (*ERM KV 663, 463*).

4.5 Toidu kaasaandmine ehk titevarbad 2

Siin ja seal on olnud kombeks, et katsikulistele nende lahkudes ka üht-teist toidupoolist kaasa on antud. Lõuna-Eestis, eriti Mulgimaal, on nimetatud seda ka titevarbaks. Üldiselt nimetati titevarbaks kas tükki katsikukakust, tuhuleivast või nõu põhja jäänud pudruosa, mis katsikulistele kaasa pandi, kui tal oli endal kodus väiksemaid lapsi (*Ränk 1995, 56*).

Paistus on öeldud, et „kui kaetselt tagasi tuldi, siis anti selle maiku kaeda, mis ühes anti. Pidi noorele andma. Kui vanale, siis laits jääb vanaks“ (*ERA II 202, 516 (88) < Paistu, Tuhalaane*).

Helmes on usutud, et „kajatsikotti ei tohi tühjalt tagasi saata, siis ei saavat see enam last, keda vaatamas käidi“ (*E 80314a (2) < KV Tõrva ühisgümn < Helme*). Ka Saardes pidi lapse ema toodud toidust osa toojale tagasi koju viimiseks kaasa andma, öeldi, et siis saab laps ruttu mehele või naisele (*ERA II 113, 273 (340) < Saarde*). Katsikuliste nõusid ei tohtinud ka Palamusel tühjalt tagasi saata, arvati, et viiakse lapse õnn ära (*H II 27, 521 (4) < Palamuse, Luua*).

Kolga-Jaanis oli aga selline komme, et tütarlapse sünni puhul ei tohtinud katsikulistele koju viimiseks midagi kaasa anda, öeldi, et „[---] siis tuleb lapsest koguja. Naine peab maja lukk olema [---]“ (*ERA II 270, 541 (4) < K-Jaani, Võisiku, Haavere J. Raidla, 1939*). Kuid poisslapse puhul võis anda, sest „[---] poiss peab väljaandja olema“ (*ERA II 270, 541 (4) < K-Jaani, Võisiku, Haavere J. Raidla, 1939*).

Vastukaaluks toidu kaasa andmisele oli Setumaal tavaks hoopis katsikuliste nõud ära pesta:
„Külaeitede anumaid, kes nurganaist vaatamas käivad, ei tohi mitte pesemata tagasi anda, muidu saab lapsest kasimata inimene“ (*H III 16, 311 (20) < Se*).

5. Lühidalt kommetest kuni tänapäevani

Kui vanasti olid esimesed katsikulkäijad eelkõige sama küla abielunaised ja lähedasemad sugulased, siis ajapikku katsikuliste koosseis mõnevõrra muutus. Külaühiskonna esindajate asemele astusid sünnitaja sugulased, sõbrad ja tuttavad. Sellisena püsib komme tänapäevalgi (*Tedre 1991, 41*).

Alates eelmise sajandi 20. aastatest on hakanud katsikul käimine võrreldes varasemaga rohkem organiseeruma (*ERM EA 370, 449–464, Halinga, Pärnu-Jaagupi*). Käiakse mitmekesi ja lepitakse pererahvaga kokku, millal on sobiv aeg, reeglina enam kutsumata ei minda. Aja jooksul on nihkunud hilisemaks ka katsikuliste külaskäik. Minnakse hiljem ja käiakse kauem. Oma osa on mänginud selles haiglas sünnitamine ja rahva meditsiiniteadlikkuse tõus (haigused ja arstiabi), mistõttu hakati rohkem kartma vastsündinu tervise pärast. Näiteks 1940. aastatel tegutses Jõgeval ämmaemand, kes tegi Jõgeva ümbruskonna külades katsikuvastast propagandat eesmärgiga kaitsta last haiguste eest (*Mikkor 2000, 1029*).

1930.–1970. aastatel oli katsikul käimine moes nii linnas kui ka maal, kuid tuli ette ka juhtumeid, kus linnas „peenemas seltskonnas“ külalistele last ei näidatud – kardeti kurja silma (*Mikkor 2000, 1029*). 1930. aastatel, kui laps haiglas ilmavalgust nägi, käidi haiglas ka katsikul (*EA 213, 265*). Nõukogude ajal enam haiglasse katsikule ei mindud, sest sünnitanu külastamine oli keelatud, talle võis vaid üleandmiseks söögikraami viia (*EA 212, 35 Tallinn*). Titeputru on mõnes maakohas viidud katsikule veel 1930. aastatel, linnas kadus see komme tõenäoliselt varem (*Mikkor 2000, 1030*). Asemele tulid tordid ja kringlid, mis on põhiline katsikukost olnud 1990. aastateni.

Titevarbad, mida mõnel pool nimetatakse ka *titeliikudeks*, on populaarsed olnud eriti Nõukogude ajal ning pakutakse tänini. Ida-Virumaal olnud 1930. aastatel kombeks, et „kui mehed omavahel kusagil poe juures kokku said, siis lapse isa tegi tavaliselt sõpradele liiku – titevarbaid, suureks joomaks see aga kunagi ei paisunud. Nõuka ajal hakati rohkem jooma” (*ERM KV 663, 27*). Sõja ajal ja hiljem valmistati mitmel pool ka ise viina (rahvakeeles puskarit) ning seetõttu joodi ka igasuguste sündmuste (kaasa arvatud katsikud) puhul rohkem kui varemalt. „Varasematel aegadel anti viina pits või kaks, kuid sõja ajal kui aeti samagonni ja hiljem, kui oli ohtralt käes odavat riigiviina, jõid mehed end silmist saadik täis iga sündmuse puhul nii katsikul kui varrul“ (*ERM KV 663, 648, Võhma*).

1962. aastal on Urvastes kirja pandud mälestus: „Praeguseks on katsikul käijate ring laienenud. Näiteks kevadel käidi brigadir Tee last vaatamas paljude kolhoosiliikmete poolt ja mitmel päeval oli palju rahvast. Viidi torte, kringleid ja alkohoolseid jooke. Tordid olid oma küpsetatud või ostetud linnast“ (*ERM EA 85, 301*).

Raha viidi Jõgeval katsikukingiks veel 1960. aastatel, hiljem on komme kadunud oletatavasti müntide puudumise tõttu (*EA 212, 127*).

Hõbelusikate kinkimine nii lapse ristimise kui katsikute puhul oli Eestis eriti populaarne 1950.–1970. aastail ning kingitakse ka tänapäeval (*Mikkor 2007, 1031*).

Kui 1930. aastatel leidub vaid üksikuid teateid lillede viimisest, siis vähehaaval on see tava hoogu saanud ning tänapäeval on lausa kohustuslik lilled katsikule minnes kaasa võtta. Lisaks viiakse kõike lapsele vajalikku: riideid, mänguasju, mähkmeid ning lähemate sugulaste poolt või mitmekesi minnes ka hinnalisemaid kingitusi.

Kokkuvõte

Olles tutvunud katsikul käimise traditsiooni ajaloolise taustaga ning uurinud olemasoleva materjali põhjal sellega kaasaskäivaid kombeid ja uskumusi, võib kokkuvõtteks teha järgeldused:

1. Katsikul käimine oli vanas külaühiskonnas üks vastastikuse abistamise viise ja seda võib pidada ka kombe tekkimise põhjuseks. Muretseti sünnitaja elu ja tervise pärast ning püüti tema eest hoolitseda. Ühtlasi näidati ka üles lugupidamist noore ema vastu.

2. Katsikul käimisel puudub tänapäevases mõistes teoloogiline tagapõhi. Nagu eespool mainitud, oli see tingitud üksteisest hoolimisest ja soovist aidata. Küll aga on kommetega kaasas käinud uskumused olnud tihedasti seotud mütoloogiaga. Nii näiteks on muna seostatud sigivusmaagiaga ning lapsele kingitud hõberaha või -lusikas pidanud eesti vana rahvausu kohaselt peletama eemale kurja.

3. Juba vanemal ajal on öeldud, et eestlane ei lähe kusagile tühja käega ja külalisele, hoolimata tunnist või päevaajast, antakse ikka süüa. Külakosti kaasavõtmine ja külaliste kostitamine on katsikul käimise juures absoluutsed reeglid olnud nii vanemal ajal kui ka praegu. Küll aga on elutingimuste paranedes ajapikku muutunud katsikuliste toidud ning lisandunud esemelised kingitused lapsele.

4. Võrreldes varasemaga on aja jooksul nihkunud hilisemaks katsikul käimise aeg ning muutunud katsikuliste koosseis. Aja lükkumine hilisemaks ilmnes siis, kui hakati sünnitama haiglas, mistõttu külarahvas ei pidanud enam niivõrd muretsema noore ema elu ja tervise pärast. Leidub kombeid, mis on vanemast ajast kandunud tänapäeva, olles mõnevõrra muutunud oma vormilt. Näiteks võib peakatte raha eest lunastamise kommet seostada hiljem ulatuslikult levinud tavaga kinkida lapsele hambarahaks hõbemünt, mis hiljem on asendunud mitmel pool ka hõbelusikaga. Samamoodi on 19. sajandist tänapäeva kandunud komme pakkuda lapse sünni puhul katsikulistele „titevarbaid“.

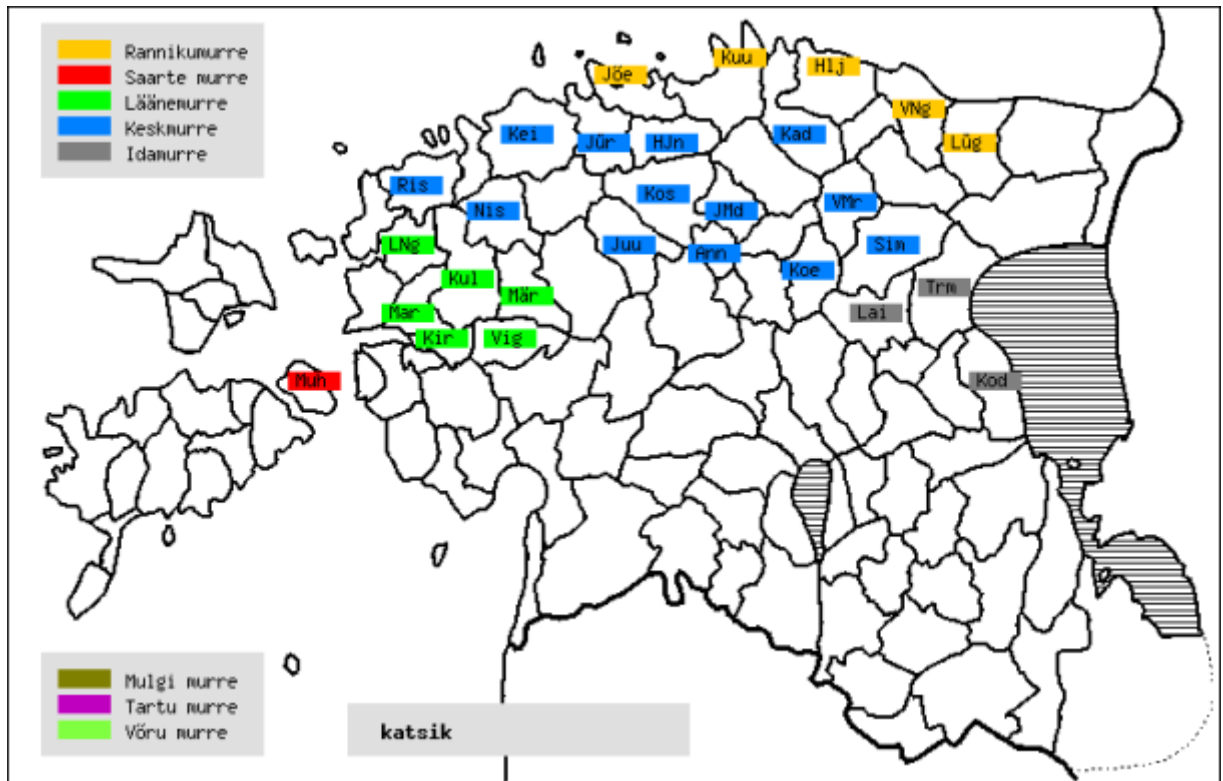
Erinevused katsikul käimise kombestikust ilmnevad peaausjalikult piirkonniti ning maal ja linnas, kuid ka eri sotsiaalsetes kihtides ja perekonniti. Olles ajalises seoses varrudega (katsikul käidi vanemal ajal enne varrusid), siis võib kohati leida sarnaseid traditsioone nii katsiku- kui ka ristimiskombestikust (näiteks raha või hõbelusika kinkimine).

Katsikukommetega seotud uskumused on tekkinud pinnalt, et äsja sündinud lapsele on soovitud ikka head – helget tulevikku, õnne elus jms – ning on püütud teha kõik võimalik, et

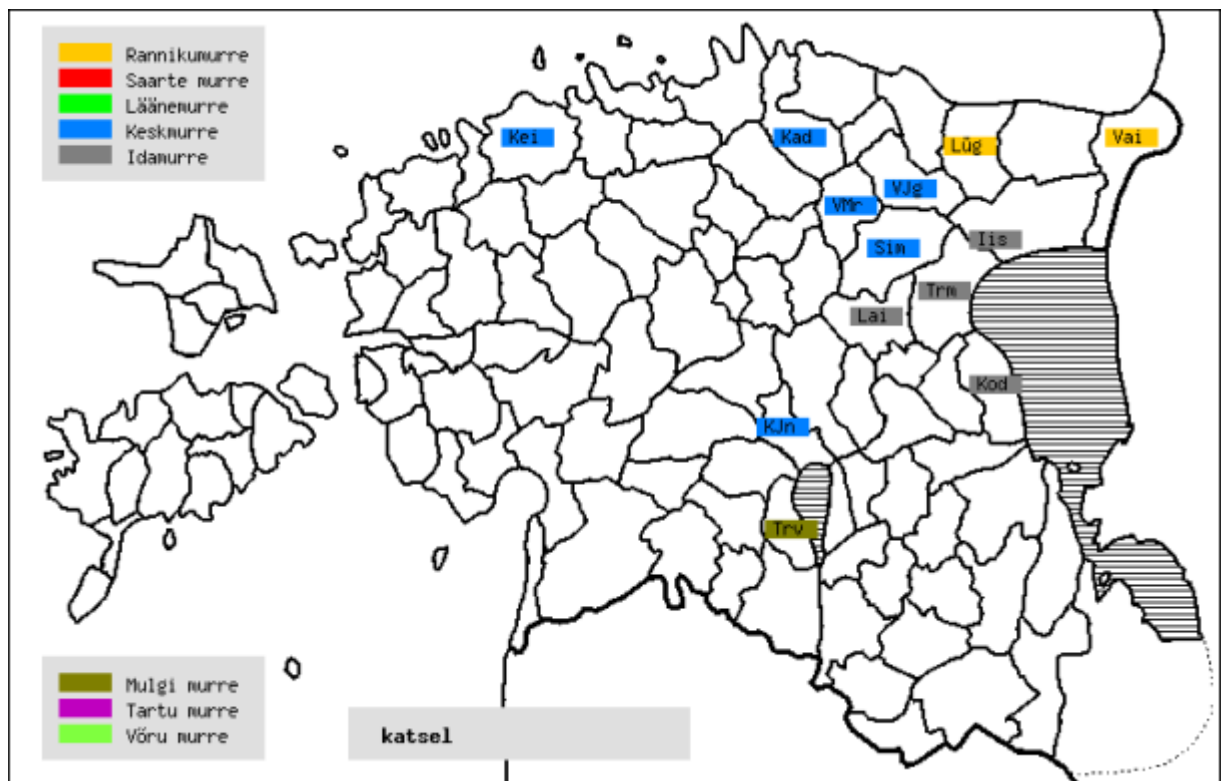
lapse saatust soovitud suunas juhtida. Ka halbade ennete puhul on jäetud endale võimalus need heaks pöörata. Selgusetuks aga jääb, kas neil ennetel ja uskumustel oli ka tegelikult tõepõhi all. Veel vähem kui sada aastat tagasi levinud uskumused on tänapäevaks enamalt jaolt mineviku hõlma vajunud.

Lisad:

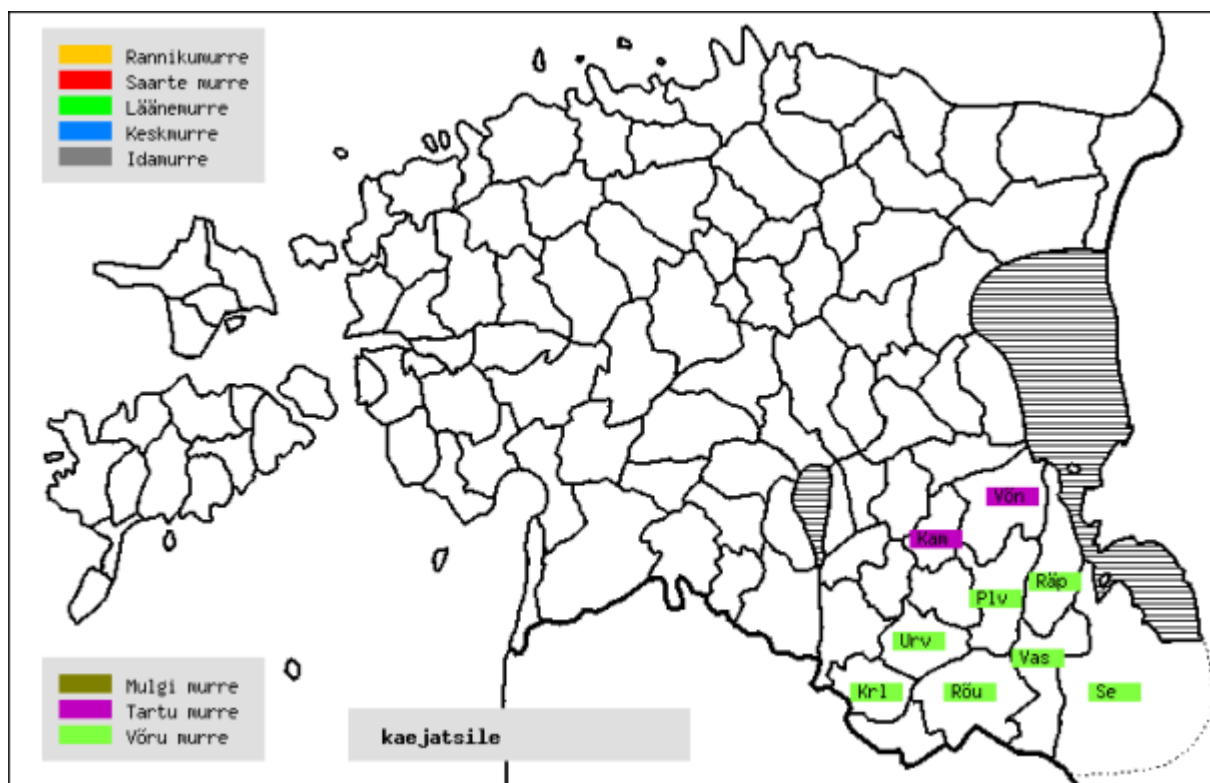
Kaart 1. Katsik < külakost

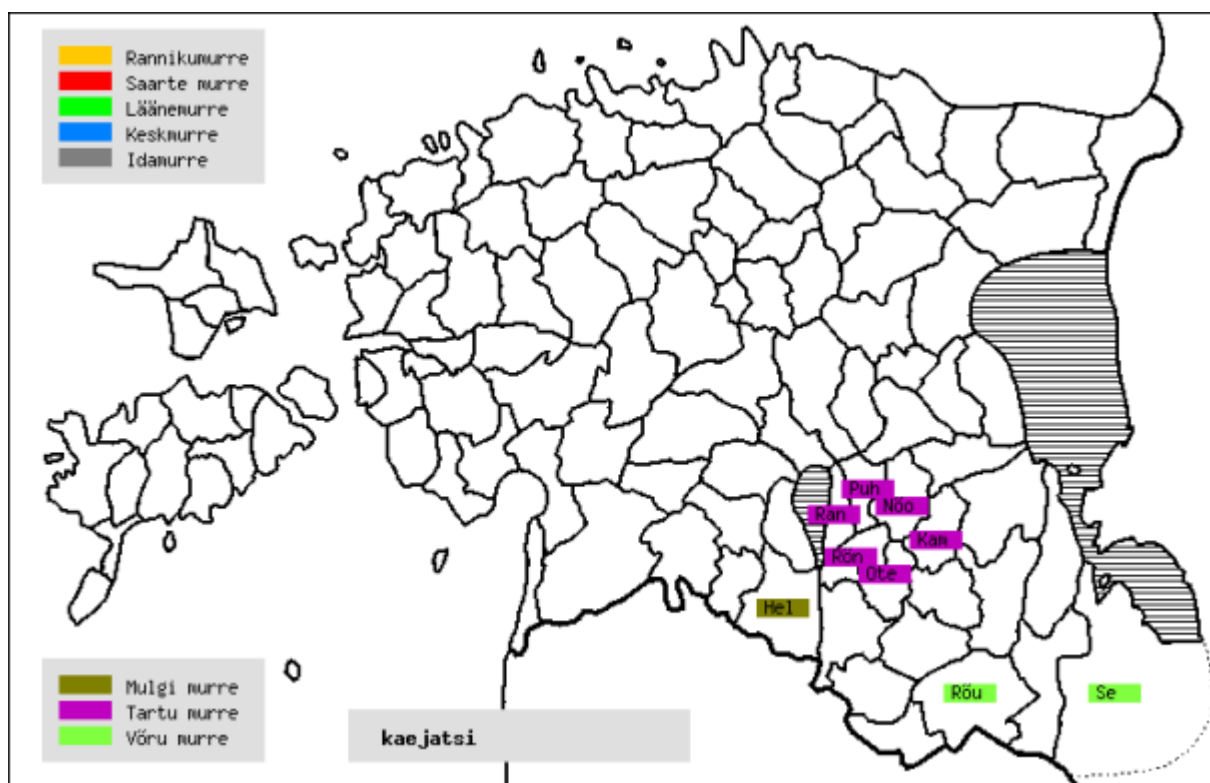
Kaart 2. Katsel -e < katsikul(e) (kesk- ja idaumurre)

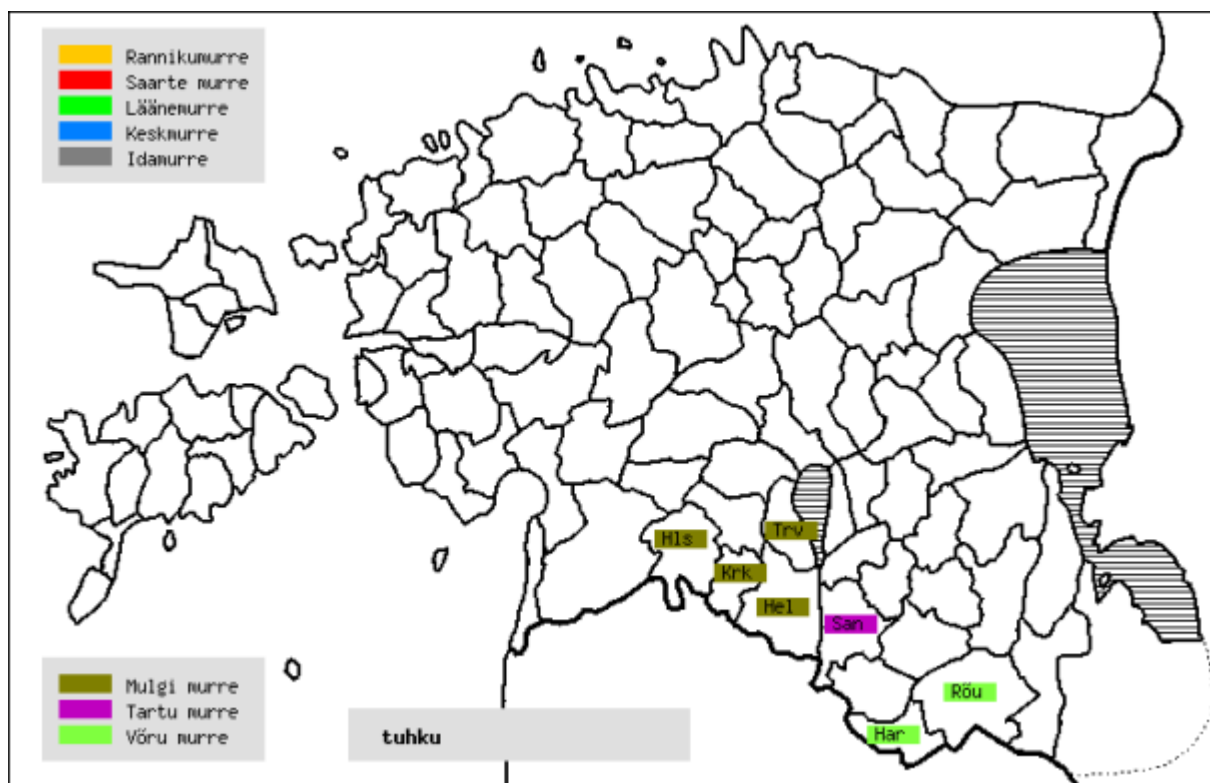
Kaart 3. Kaejatsile (kaajatsillõ kajetsile) < katsikule (suuremalt jaolt Võru murre)

Kaart 4. Kaejatsi (kaajatsi) < katsikule (suuremalt jaolt Tartu murre)

Kaart 5. Tuhku minema < katsikule minema (suuremalt jaolt Mulgi murre)

Joonis 1. Katsikupütt (foto A. Karm, ERM 15940)

Kasutatud allikad ja kirjandus:

Arhiivid:

Eesti Rahva Muuseum

KV - Korrespondentide vastuste arhiiv

KV 663 – Sünd Eesti rahvatraditsioonis (küsitlusleht nr 170)

KV 718 – Laste kasvatamisest tänapäeval (küsitlusleht nr 80)

KV 370 – Kaasaja kombed (1979)

EA – Etnoloogiline arhiiv

EA 83, 85, 86, 96, 102, 185, 188, 212, 235

Eesti Kirjandusmuuseum

ERA – Eesti rahvaluule arhiivi rahvaluulekogu (põhiliselt 1927-1944)

E - M. J. Eiseni rahvaluulekogu, 1880–1934 ja mõned varasemad tekstid

AES - Akadeemiline Emakeele Selts (koopiad)

H - J. Hurda rahvaluulekogu, (1860–1906)

RKM - Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu (peamiselt alates 1945. aastast)

Kirjandus:

Eesti murrete sõnaraamat. II köide, 8. vihik. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1998.

Eisen, M. J. Eesti vana usk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1926.

Hiiemäe, M., Luts, A., Pärdi, H., Troska, G., Tõnurist, I., Voolmaa, A. Esivanemate varandus. Tartu, 1993.

Hussar, A., Krikmann, A., Sarv, I. Vanasõnaraamat. Tallinn: Eesti Raamat, 1984.

Koivu, L. Syntymä: enteitä ja uskomuksia. Helsinki, 1982.

- Kreutzwald, FR. R. Maailma ja mõnda. Tln, 1953.
- Manninen, I. Etnograafiline sõnastik. 3. trükk. Tallinn: Koolibri, 1993.
- Moora, A. Eesti talurahva vanem toit. 2. trükk. Tartu: Ilmamaa, 2007.
- Peterson, A. Eesti maarahva elust XIX sajandil. Tartu: Atlex, 2006.
- Raud, M. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm, 1961.
- Raun, A. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma-Toronto, 1982.
- Rullingo, A. Muhumaa. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2001.
- Ränk, A. Eesti etnograafia sõnaraamat. Tallinn, 1995.
- Tedre, Ü. Vanadest eesti rahvakommetest. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Perioodika, 1991.
- Troska, G., Viires, A., Karu, E., Vahtre, L., Tõnurist, I. Eesti rahvakultuuri leksikon. 3., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2007.
- Viires, A., Vunder, E. Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.
- Väike murdesõnastik I. Tallinn: Valgus, 1982.
- Väike murdesõnastik II. Tallinn: Valgus, 1989.
- Väisänen, A. O. Syntymä, lapsuus ja kuolema. ERM etnograafiline käsikogu.
- Wiedemann, F. J. Eesti-saksa sõnaraamat. 4. trükk. Tallinn: Valgus, 1973.

Artiklid:

- Mikkor, M. *Sünnikombestikust linnas ja maal* – Akadeemia, 2000, 5, lk 1029-1032.
- Mägi, M. *Titerõõm ja katsikud* – Kodukolle, 2005, 4, lk 14-15.